

A felforgató katolikus akció Csehszlovákiában, avagy a szlovákiai katolikusok identitásának próbája

Josef Hal'ko

Mostani találkozóinkon felekezetekről, vallásról és identitásról beszélünk, ezért egy olyan témát szeretnék a figyelmükbe ajánlani, amely az Egyház és a kommunista rezsimek kapcsolatának történelmében példa nélküli: 1949 nyarának különleges, strukturális kísérletéről van szó, amikor a csehszlovák kommunisták – hatalmas pénzeszközök és emberi erőforrások bevetésével – megpróbálták mesterségesen egy Rómától elszakadt nemzeti egyházat generálni, amely a kormánykörökkel állt volna összeköttetésben. Ez a nyomásgyakorlás egyedülálló módon tette próbára a többségében katolikus szlovák hívek identitását.

A terv kiindulási pontjával az a tény szolgált, hogy a második világháborút követően Csehszlovákia a szovjet, azaz ideológiai értelemben a kommunista zónába került. A kommunista egyházellenesség háttérben bizonyos politikai féltékenység is tetten érhető volt a katolikus egyház egyetemességével szemben. Az univerzalizásra, globalításra törekvő ateista kommunizmus csakis konkurenciájaként tekinthetett az univerzális egyházra, melyet mielőbb felszámolandónak ítélt. Tekintettel azonban arra, hogy a katolikusok a cseh és szlovák társadalmi élet minden szférájában jelen voltak, nem likvidálhatták az egyházat nyíltan és közvetlenül. Először meg kellett fertőzniük, hogy belülről bomlaszthassák. A félrevezető nevű „katolikus akciónak” álcázott felforgató mozgalmat szánták a bomlasztás eszközének. Az ötlet az egyházzal kapcsolatos ateista álláspontból eredt, amely létének semmilyen természetfeletti princípiumát sem ismerte el – ezért igyekeztek a kommunisták elsősorban az egyházi hierarchia szintjén végrehajtott, kizárólag strukturális változtatásokkal gyengíteni az egyházat. A püspökök izolációja szolgált volna az egyház megsemmisítésének alapjául, miközben a felforgató mozgalom gigantikus adminisztratív apparátusa által épített, a régieket helyettesítő, ideiglenes struktúrák önmagukban garantálták volna dinamikus létezését.

Az egyház megfertőzésének terve több szakaszban zajlott: először az egyház belső, konfliktusos áramlatait és azok képviselőit azonosították, ezután kapcsolatba léptek velük, majd funkcionálisan és anyagilag is támogatták őket. A kommunista párt ezzel párhuzamosan igyekezett „megdolgozni” a közvéleményt, elsősorban a konfliktus résztvevőinek fekete-fehér ábrázolása révén, a „haladó” lelkészek kiemelését követően a „reakciós” hierarchia becsmérlésével. Az egyháznak időközben nem maradt védekezési lehetősége, mivel sajtóját is kisajátították. A rezsimmel együttműködőknek mesterséges támogató kampányt szerveztek.

A rezsimmel együttműködő lelkészeknek voltak közös vonásaik. A kommunista tanok szociális dimenziója iránt érzett bizonyos szimpátián és a lehetséges együttműködésre vonatkozó meggyőződésen túl esetükben jellemző volt a hierarchia valamely képviselőjével szembeni konfliktus. Ez predesztinálta az ellenzéki lelkészeket arra, hogy felváltásuk az egyházszervezet fokozatosan eltávolított, legitim vezetőit; a magasabb funkciók iránti hiú vágyaikra építettek. A haladó lelkészek támogatására mesterséges atmoszférát alakí-

tottak ki, meghamisították az objektív valóságot, például (elsősorban az ordináriusokkal, de akár hétköznapi emberekkel folytatott) levelezésük manipulálásával, az általuk tartott istentiszteletek magas látogatottságának megszervezésével, hogy ne érezzék magukat „elszigetelve”. A magas állami hivatalokban (Horák és Lukačovič mint megbízottak, Škoda a szlovák katolikus akció főtitkáráként, Dechet és Scheffer mint a megüresedett püspöki székeket elfoglaló káptalani helynökök) nagy hatással voltak a társadalomra. Nagy számú kérelmező érdekében interveniáltak és általában sikerrel jártak, ezzel is megpróbálták ugyanis ébren tartani meggyőződésüket, hogy hasznosak az egyház számára, illetve hogy igazságtalanok azok a püspökök, akik nem ismerték el érdemeiket, sőt büntetni próbálták őket. Nem elhanyagolható az anyagi jutalom sem, amelyet politikai munkájukért kaptak, és ami természetesen tovább fokozta az államtól való függésüket, illetve a püspököktől való függetlenségüket. Gyakran látogatták őket a rezsim képviselői, akik védelemben részesítették és különböző előnyökhöz és engedményekhez juttatták őket, bár ez a „védelem” egyben bizonyos ellenőrzés és zsarolás is volt, hiszen az engedetlenség legkisebb jelére nemcsak a politikai pártfogásnak szakadt vége, hanem esetleges szankciók is fenyegettek. Az ellenőrzés gyakori és rendszeres beszélgetésekben nyilvánult meg, amelyek a haladó lelkész világnézeti fejlődését tesztelték.

Az egyházi hierarchia képviselőinek álláspontja is sajátos fejlődésen ment keresztül. A második világháborút követően egy ideig nyilvánvalóan különbözött egymástól a cseh és a szlovák egyházszervezet álláspontja, mégpedig az eltérő háborús tapasztalatok nyomán. A cseh püspökök közül többen a kommunistákkal együtt voltak koncentrációs táborokban, ezért a háború után nem zárták ki a velük való pozitív együttműködés, a kölcsönös megértés lehetőségét. A szlovák püspökök kezdettől komolyan kételkedtek az ilyen együttműködésben, mivel közvetlenül a háború után negatív tapasztalataik voltak a szlovák kommunisták egyházellenes tevékenységével. Ezért még a kommunisták bíztak a cseh püspökök engedékenységében, a szlovákok esetében kételkedtek benne.

A két püspöki csoport nézetei az egyházat ért első nyilvánvaló támadások után kezdtek közeledni, amikor egyre illuzórikusabbnak tűnt a „pozitív együttműködés” gondolata. A totalitárius rendszer nyomása alatt a püspökök összefogása egyre szorosabbá vált, amit nagyon gyakori találkozóik is tanúsítottak. A katolikus akció idején már egységesen léptek fel, ahogyan ez közös pásztorleveleikből is kitűnik. A cseh és szlovák püspökök egységének egyik kulcstényezője egy vatikáni diplomata aktív jelenléte, a püspökökkel folytatott intenzív kommunikációja volt, melyet részben az egyes püspökökkel, részben a püspöki konferenciák ülésein valósított meg, miközben az utóbbiak határozatait gyakran diplomáciai jegyzékekkel is megtámogatta.

Az egy éven át tartó előkészületek után az ún. katolikus akciót 1949. június 10-én pénteken hirdették ki, amikor a prágai Újvárosi Vigadóban (Obecní dům) összegyűlt 67 haladó pap, köztük 39 szlovákiai. Több rendszerhű szónoklatot követően a jelenlévők elfogadták „A katolikus akció kiáltványa” című programdokumentumot. Az új szocialista társadalmat a béke egyetlen, valódi letéteményesének nevezték, a püspököket azzal vádolták meg, hogy akadályozzák az állammal folytatandó tárgyalásokat, mert az egyház némely képviselője nem volt hajlandó teljesíteni a megállapodás alapfeltételeit, azaz hűséget fogadni a köztársaságnak. A kiáltvány végezetül összefoglalja a katolikus akció programját és megállapítja: egyetlen politikai jellegű utasítás sem fogadható el „külföldről”, ami világos utalás volt a pápára és a Vatikánra.

A felforgató katolikus akció programdokumentumának elfogadásával azonban korántsem ért véget a hatalom propagandamanővere, szervezői számára most egy sokkal megértetőbb akció kezdődött, hiszen megfelelő számú támogató aláírást kellett gyűjteni a

dokumentumhoz. Nyilvánosságra hozataluknak több célja volt: a kiáltvány tömeges támogatottságának látszatát kellett kelteni; meg kellett könnyíteni az aláírásgyűjtők munkáját, akik a hezitálók előtt érvelhettek a már publikált aláírások nagy számával, végezetül pedig nyomást kellett gyakorolni a püspökökre. Speciális aláírásgyűjtő csoportok jöttek létre, amelyek naponta kétszer jelentettek az aláírási akció állásáról. Az aláírásgyűjtés azért is megerőltető volt, mert a papok óva intették híveiket a csapdától és fondorlattól. A legnagyobb nyomás a papokra nehezedett, végezetül a sajtó összesen mintegy 1500 nevet tett közzé, köztük olyan személyekét is, akik semmit sem írtak alá, vagy nem léteztek, sőt halottak nevei is szerepeltek a listán. Maguk a kommunisták 56 hamis nevet ismertek el.

Mivel a püspökök feltételezték a bomlasztó mozgalom megalapítását, csak idő kérdése volt, mikor gyűlnek össze kikiáltását követően, hogy megállapodjanak az elkerülhetetlen intézkedésekről. Június 15-én a prágai érseki palotában találkoztak titokban, a biztonság kedvéért csak civil ruhában. Annak ellenére sikerült megtárgyalniuk az alapvető problémákat, hogy egy nappal korábban állami megbízottat küldtek az épületbe. A titkos tárgyalás napján a rendőrség is razziát tartott az épületben, ám az őket kísérő Berannak sikerült ügyesen elkerülnie a helyiséget, amelyben az ordináriusok tanácskoztak. A jelenlévők ilyen hangulatban fogadták el a legendás, „*Püspökök és ordináriusok szózata a hívekhez a nagy próba órájában*” című pásztorlevelet. Szövege a cseh és szlovák egyházmegyék modernkori történelmében példa nélküli, tükrözi a püspökök elkötelezettségét az Egyház és az állam java iránt, elszántságukat, hogy meghozzák a maximális áldozatot, a rájuk bízott küldetés teljesítése során mutatott szilárdságukat és hűségüket. A dokumentum szóhasználatára kifejezi keletkezésének feszült körülményeit, illetve a közeli üldöztetés előérzetét. A cseh és szlovák egyházszervezet ezen üzenete teljesen elfogadhatatlan volt a rezsím számára, hiszen a körlevél vádolta meg először nyíltan egyházüldözéssel a kormányt, illetve áldozatok árán is a pápa és a püspökök iránti hűségre buzdított. A levél tartalma jelentősen gyengíthette vagy teljesen kiolthatta volna a nagy sajtónyilvánosságot kapott kiáltvány propagandisztikus hatását. A püspökök álláspontját hamarosan támogatásáról biztosította a Vatikán, mégpedig két hivatalos beavatkozás, a katolikus akció híveinek kiközösítését elrendelő, 1949. június 20-án kelt dekrétum, valamint a kommunisták kiközösítését elrendelő, 1949. július 2-án kiadott dekrétum révén. Ez a beavatkozás rendkívül hatásosnak bizonyult. Amikor mintegy fél évvel a skizmatikus mozgalom meghirdetése után a kommunisták értékelték kísérletüket, arra a megállapításra jutottak, hogy „a katolikus akció a kezdeti sikerek után, melyeket a *Kiáltvány* aláírása során értünk el, manapság már a lelkészek körében sem vált ki érdeklődést, ... nem nevezhetjük tömegmozgalomnak, mert nem vert gyökeret a hívek körében, a katolikus akció járási bizottságai elszigetelődtek a hívektől”.

A katolikus akció meghiúsulásának egyaránt voltak belső és külső okai. A belső okok közé tartozik a legmélyebb alapjait is érintő eszmei meghasonlottság: a nevében a katolikus jelző szerepelt, de támadta a pápával fennálló kapcsolatokat; az egyház javát volt hivatott szolgálni, ám hivataluktól megfosztott vagy kiközösített papokra támaszkodott; a pápa iránti hűségét hangoztatta, de ellenségesen lépett fel a püspökökkel szemben; spontán mozgalomnak titulálták, de a legapróbb részleteit is előkészítették; a hívek akaratából és értük valónak mondta magát, de nagy többségében kommunisták alkották. Ilyen körülmények között valóban csak idő kérdése volt, mikor mutatkozik meg teljes valójában a mesterségesen gerjesztett mozgalom abszolút tarthatatlansága, mikor omlik össze a ház, melyet futóhomokra építettek.

A pszeudokatolikus akció kudarcának külső okai között megemlíthetjük a szoros együttműködést a püspökök és a pápa követének tartott nuncius között, akiről több pap is

megemlékezett prédikációjában – ez hatékony ellenszere volt annak a törekvésnek, hogy az egyház fejét elszigeteljék a hívektől. Nem járt sikerrel a püspökök és a klérus elszakítására irányuló kísérlet sem – a papok a veszély ellenére olvasták 1949 júniusában a püspökök pástorlevelét, amely az ateista rezsimet az egyház bomlasztásának és felszámolásának kísérletével vádolta. Ellentmondásos hatást váltott ki a kommunisták által a felforgató akció támogatására erőszakkal szervezett aláírásgyűjtő akció is, amely végül az aláírások visszavonásába és az egyház képviselői iránti elkötelezettség kinyilvánításába torkollott. A püspököknek nem engedelmeskedő papok csak egy szűk csoportot alkottak ebben az időben, számuk nem haladta meg a tízet. Hasonló véget ért az a törekvés, hogy az embereket a papok ellen hangolják, hisz több mint száz egyházközségben keltek a hívek a papok védelmére, nemegyszer a kommunisták ellen is fellázadtak. Soha annyi hívó nem vett részt a búcsújárásokon és püspökök által tartott ünnepeken. Az egyház megosztására irányuló törekvés tehát ellenkező hatást ért el: a hierarchia és a hívek egységesebbé váltak, öntudatosabban vallották magukat Krisztus Egyházához tartozónak.

Egyfajta „ekkléziológiai (egyháztani) ébredés” ment végbe, a katolikus egyházi tagság tudatosítása, melyet levéltárak, prédikációk és a püspökök hozzáállása tanúsít, amely többszörösen is megnyilvánult. Mindenekelőtt az ordináriusok komolyan vették azon feladatukat, hogy az igaz hit és Isten törvényei felett őrkdjenek, mindenáron megőrizték a csehszlovákiai egyház Rómával való egységét, mindeközben rendszeresen rámutattak egyházmegyéik vezetéséhez való jogukra: felelősek voltak érte és ezért elutasítottak minden beavatkozást joghatóságukba. Ugyanilyen gyakran emlékeztettek Róma püspökéhez való kötődésükre is, amit nem csupán szervezeti, hanem mélyen egyháztani és lelki kapcsolatok tartottak. Ilyen értelemben emlékeztettek folyamatosan a pápai primátus, illetve a pápa, mint a püspökök és hívek egységének látható és szüntelen alapjának fontosságára, miközben a pápával való egységet az egyház létkérdésének tartották és a szervezett skizma kiszolgálóit készek voltak megbüntetni.

Annak ellenére, hogy egyes történészek a kommunisták és a katolikus akció pápai kiközösítését összességében haszontalan aktusnak tartják, a mélyebb kutatás azt igazolja, hogy a kiközösítés végre fényt vitt a szándékosan elködösített helyzetbe, éles határt húzott aközé, mi az egyház valójában és mi nem az, mi válik a javára és mi nem, emellett pedig világosan meghatározta a valódi katolikus azonosság megítélésének kritériumait. A kiközösítés ugyanis egyértelmű választás elé állította a híveket: az egyházzal folytatják vagy ellene. A vatikáni dekrétumnak óriási hatása volt, a felforgatók oldalán csak a lelkészek kicsi, jól beazonosítható csoportja maradt. A kiközösítés ezen túlmenően egyértelműen elutasította az ateista, keresztényellenes kommunista tanokat, lerántotta a kommunisták álarcát, akik az egyház jótevőinek szerepében tetszelegtek. A gyóntatók olyan instrukciókat kaptak, hogy az egzisztenciális fenyegetettségnek kitettektől ne kérjék a párt sorainak elhagyását, csak belső elhatárolódást doktrínájától. Ez immanens módon gyengítette a pártot, mivel – úgy tűnik – sok párttag volt passzív rezisztenciába merülő „belső emigráns”.

A kiközösítést elrendelő dekrétum határozott hangvétele idézte elő azt, amit a katolikusok identitása szempontjából már „ekkléziológiai (egyháztani) ébredésnek” nevezünk. Segített a híveknek tudatosítani, hogy az egyházhoz való valódi tartozásnak feltételei vannak, melyek nem teljesítése automatikusan az egyházból való kizárást vonja maga után. A hívek által a püspöki hivataloknak küldött számos levélből érezni a rémületet, amit az egyházból történő kizárás lehetősége keltett, illetve az azt követő elutasítását mindannak, ami az egyházi köteleket bármi módon veszélyeztethetné.